

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ МИСЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ

Суспільство звертає свої погляди на освітнє середовище, яке має допомогти підростаючій особистості реалізувати свій природний потенціал, сприяти у набутті потрібних для життя в соціумі якостей, сформувати достатню для успішного життя компетентність. Щоб реалізувати означені цілі необхідно подбати про розвиток інтелектуальної сфери, і зокрема, формування культури мислення. Останнє варто розглядати не лише в контексті навчання дітей вмінню розв'язувати так звані предметні навчальні задачі, а й примінімо до вирішення різноманітних життєвих ситуацій, вибору поведінки, особливостей реакцій. У Коментарі до Базового компонента дошкільної освіти зазначено: «...сучасні підходи мають культивувати, плекати у дитини її сутнісні сили, сприяти перетворенню потенційної можливості бути особистістю на реальність, активізації самоактивності, формуванню механізмів саморозвитку, спрямованих на розвиток уміння елементарно самовизначитися, допомогти собі, зростати життєво компетентною, свідомою людиною з відчуттям своєї самовартості та життєвої спроможності...» [1].

Відомо, що дошкільний вік є періодом закладання основ багатьох якостей і властивостей, які набувають свого розквіту у подальші вікові періоди. Це повною мірою стосується і формування культури мислення, яка бере свої початки на ранніх стадіях онтогенезу. Володіти основами культури мислення у дошкільному віці означає мати в його складі достатньо розвинені, хоча і в межах віку, взаємопов'язані складові, такі як пізнавальний інтерес до оточуючого та бажання зрозуміти, розкрити, пізнати його закономірності; вміння «правильно» мислити, тобто спираючись на знання та власний досвід, задіюючи характерні для віку види, форми та операції мислення, мати гнучкий та критичний погляд на світ, бути адекватним в різноманітних життєвих ситуаціях (звичайно, в межах віку).

У психолого-педагогічній літературі знаходимо безліч наукових досліджень, присвячених проблемам інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку (М.Я.Басов, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонт'єв, Г.О.Люблінська, О.В.Запорожець, П.І.Зінченко, Д.Б.Гальперін та багато інших). Неперевершений внесок в проблему зробив швейцарський психолог Ж.Ж.П'яже, наукові відкриття якого розцінюються як найвище досягнення психології ХХ століття. Втім науковий погляд на проблему інтелектуального розвитку дітей з позицій формування культури мислення лише починає складатися. В Україні фактично відсутні наукові психологічні та педагогічні дослідження, які б проливали світло на специфіку феномену, внутрішні передумови та специфіку закладання основ означеної якості мислення в ранньому онтогенезі, відсутні будь-які напрацювання та методичні рекомендації в царині педагогічної практики.

У статті проаналізуємо теоретичні та теоретико-практичні психолого-педагогічні джерела на предмет з'ясування особливостей розвитку мислення дошкільників в контексті проблеми формування основ пізнавальної сфери культури мислення та виділимо сприятливі педагогічні умови, які можуть допомогти дитині подолати тимчасові обмеження можливостей її мислення.

Заявлена мета вимагає детального аналізування закономірності розвитку мислення дошкільників. Серед них виділимо найсуттєвіші:

по-перше, у дошкільному віці дитина поступово оволодіває основними видами мислення, якими користується протягом всього подальшого життя (звичайно, розвиваючи і збагачуючи його форми і вияви). Спочатку – це наочно-дійове, яке дозволяє дошкільнику вирішувати задачі практичного характеру завдяки самостійним успішним та неуспішним спробам; згодом у дитини з'являється можливість вирішувати задачі "в умі", керуючись попередньо набутим досвідом і лише з часом, на кінець дошкільного віку, з'являються елементи понятійного або мовленнєвого мислення. Перші сім років життя дитина активно створює власну картину світу: пізнає властивості предметів та явищ, відкриває закономірності – спочатку ті, що лежать на

поверхні, поступово все більше заглиблюючись у сутність, робить перші висновки. Так поступово складається одне з основних новоутворень дошкільного дитинства – більш-менш цілісна картина світу або перший схематичний обрис дитячого світогляду [3; 4]. Логіка цієї картини не є вродженою, а складається поступово, в процесі життя. Безумовно, шлях пізнання світу та його закономірностей для дитини досить непростий, часто наповнений суперечностями, і в той же час перемогами та відкриттями.

По-друге, мислення дошкільника за своєю структурою є допонятійним, тобто таким, що спирається на дії та образи, а не на словесні конструкти. Допонятійне мислення – це початкова стадія, коли формуються властивості, які дозволяють дитині в практичній діяльності або в її контексті долати низку тимчасових і просторових обмежень та успішно вирішувати задачі [4; 5]. На цьому етапі мислення у дітей має іншу, аніж у дорослих логіку і організацію. В основі логіки дошкільників лежать не об'єктивні закономірності світу, а власний досвід, емоційна сфера, світ гри. Звідси специфіка дитячих суджень і дитячої логіки. Яскравою ілюстрацією особливостей дитячого мислення є спосіб вирішення задачі по типу «Хто зайвий» на прикладі таких персонажів, як лев, кінь, людина та візок. Вирішуючи подібні задачі, п'ятирічні діти, як правило, беруть до уваги не суттєві закономірності явища, а ті, що є важливими є з їх точки зору, зокрема, життєвого досвіду, ігрових та казкових уподобань. У даному випадку вони частіше зайвим називають лева, пояснюючи свій вибір тим, що людина зможе запрягти коника у візочок, сама сяде туди і поїде, а лев буде зовсім зайвим, до того, він може з'їсти людину і коня. Виникає питання, як потрібно ставитися до такого мислення і суджень? Як до «неправильного», помилкового, чи закономірного, яке з віком набуде іншої «правильної» логіки? Насправді, такий погляд на світ аж ніяк не свідчить про алогічність дитячого мислення, навпаки, логіка дитини досить чітка, обґрунтована та базується на її досвіді та власній картині світу. Дитина не може користуватися чужою логікою, їй не потрібне «доросле» розуміння життя. Специфіка дитячого мислення обумовлюється низкою вікових

обмежень, таких як пізнавальний та емоційний егоцентризм, трансдукція, синкретизм, відсутність уявлення про збереження кількості. Часто дорослі, стикаючись із подібними особливостями дитячого мислення, намагаються зруйнувати наявну картину і сформуванати свою власну, та якомога швидше надати судженням дитини теоретичного характеру. Для цього дітям повідомляють готові знання, створюють умови для їх заучування і сподіваються на швидке «вирівнювання» картини і підлаштування її під світобачення дорослого.

Таке форсування темпів розвитку пізнавальної сфери лише шкодить дитині, дезорієнтуючи її та позбавляючи можливостей природнім шляхом через доступні засоби накопичувати потрібний чуттєвий досвід і на цьому ґрунті вибудовувати власну логіку. Такі діти значно втрачають у якості мисленневих операцій, чіткості суджень. *Функція дорослих має полягати в тому, щоб допомогти дітям прожити повноцінне, наповнене реальними справами дошкільне життя. Різноманітність дитячих вражень забезпечить в подальшому високу якість відображення дійсності, різновекторний потік роздумів, нові судження, пошук оптимальних шляхів вирішення задач.*

По-третє, основу розвитку мислення складає формування і удосконалення мислительних дій. Від того, якими мислительними діями володіє дитина, залежить, і те, які знання вона може засвоїти. Оволодіння мислительними діями в дошкільному віці відбувається за загальним законом засвоєння та інтеріоризації зовнішніх орієнтовних дій. Залежно від того, що це за зовнішні дії і як відбувається їх інтеріоризація, мислительні дії набувають чи то форму дії з образами, чи форму дії зі знаками – словами, числами. Коли дитина діє в умі з образами, вона уявляє собі реальні дії з предметами, їх реальний результат і таким чином вирішує задачу. Виконання дій зі знаками вимагає відокремлення від реальних предметів. При цьому використовуються слова і числа як замітники предметів. Мислення, що

виконується за допомогою дій зі знаками, є відокремленим або абстрактним мисленням [5].

Аналіз наукової літератури на предмет сприятливих педагогічних умов формування основ культури мислення у пізнавальній сфері дозволив виділити низку підходів. Серед великої кількості нами були виділені такі, що відрізняються новизною та ефективністю, зокрема, дитяче експериментування та використання схем та знаків у навчанні. Було проаналізовано наукові доробки О.Подьякова, М.Подьякова, А.Деметру, А.Савенкова, Е.Баранової. Основні підходи вказаних авторів і будуть подані у цій частині статті.

Відомо, що експеримент — це спосіб матеріального впливу людини на об'єкт для його вивчення, з'ясування його зв'язків, відношень і властивостей. Перевагою експерименту, як способу пізнання, є те, що він дозволяє людині самій керувати його перебігом, вчасно змінювати умови, зупинитися, чи змінити в бажаному напрямі [5]. Дослідники звертають увагу на високу здатність дошкільників до різного виду експериментування з метою виявлення причинно-наслідкових зв'язків. У експериментуванні найбільш яскраво проявляється саморозвиток дитини. Досить широко представлені дослідження дослідницької діяльності дітей дошкільного віку, особливо у зв'язку із ознайомленням зі світом природи. Експериментальне мислення включає наступні компоненти: здатність до комбінування, вміння висувати гіпотезу щодо причинно-наслідкових зв'язків та вибудовувати плани щодо перевірки гіпотези, вміння конструювати пояснювальні моделі [5].

Дослідницька поведінка дитини виникає і розгортається в умовах непевності, новизни, складності та характеризується особливими функціями. Щоб досягти нових цілей, дітям досить часто потрібні нові способи перетворення об'єкта. Намагаючись використати старі випробувані способи дій, діти змушені комбінувати, перетворювати та перебудувати їх. Метод спроб і помилок виступає як гіпотеза рішень або змістові цілеспрямовані спроби, що суттєво відрізняється від сліпих спроб. Якщо дитина стикається з

абсолютно новим предметом, для неї логічними будуть пробні практичні дії, намагання будь-що досягти результату. Авторами виділяються три основні умови успішного експериментування дошкільників: по-перше, наявність у дітей знань та уявлень різного рівня про систему взаємозалежностей; по-друге, наявність у них інтересу до об'єктів, що пропонуються для експериментування, по-третє, добре продуману дорослими організацію процесу експериментування (О.Подьяков, М.Подьяков А.Деметроу, Л.Проколієнко).

Моделі та схеми відтворюють в наочній формі сховані властивості та взаємозв'язки предметів та явищ. Діти розвиваються не лише в світі реальних речей, але в світі умовностей, знаків, символів. Чим глибше пізнання світу, тим більша кількість знаків і символів наповнює свідомість дитини і тим простіше дитині оперувати відокремленими символами (Ж.П'яже). Автори пропонують у навчанні дітей проходити через чотири основні етапи [2].

- *Перший етап:* ознайомлення дітей зі схемами на основі готових значків-схем конкретного предметного і словесного матеріалу (іграшок, добре знайомих предметів). Цей етап навчання проводиться з дітьми 4 років. Основна мета – навчити дітей розуміти, що таке схема предмету та підбирати готові схеми-значки до предметів. Для цього діти розглядають реальні предмети, виділяють форму основних елементів, співвідношення окремих частин, потім підбирають значки, які більш за все схожі на предмет. Використовуються ігри: «Підбери пару», «Підбери значок», «Що на що схоже».
- *Другий етап:* навчання дітей схематизації для узагальнення та класифікації предметного матеріалу. На цьому етапі вихователь знайомить дітей із схемою групи предметів, одночасно називаючи її узагальнюючим словом («Овочі», «Одяг», «Взуття»). Для цього використовуються ігри «Підбери значок до групи», «Назви одним словом», «Що зайве?». Діти збирають групи предметів, що відповідає

значку-схеми, називаючи підстави для узагальнення (рослини – живі, вони ростуть; домашні тварини живуть поряд із людиною).

- *Третій етап:* навчання дітей створенню знаків-схем логічного не пов'язаного між собою матеріалу. Цей етап проводиться з дітьми з 5 років. Задача – навчити дітей самостійно створювати значки-схеми конкретного предметного матеріалу. З дітьми розглядаються прості предмети (ножиці, гребінець, кубик, стакан тощо), аналізуються особливості форми, виділяються суттєві ознаки і функції та пропонується придумати для цих предметів значки-схеми. Заохочується створення простих схем.
- *Четвертий етап:* навчання схематизації вербального логічно пов'язаного матеріалу (речень, текстів, казок, оповідань). Цей етап також починається з 5 років. Логіка навчання та ж, що і в попередньому етапі. Спочатку діти навчаються схематизувати, користуючись готовими значками, а потім пробують їх самостійно конструювати (ігри «Підбери значок до речення», «Запиши речення», «Запиши оповідання»).

Проведене теоретичне дослідження формування культури мислення у пізнавальній сфері дошкільників уможивлює дійти *наступних висновків:*

1. Культура мислення є складовою загальної культури людини. Опікуватися формуванням основ культури мислення дітей потрібно з перших років їх життя.
2. Мислення дошкільників характеризується низкою закономірностей, що обумовлюють специфіку дитячої логіки та суджень. Кожна дитина у своєму мисленнєвому розвитку проходить через основні фази, поступово збагачуючи і розвиваючи можливості вирішення завдань завдяки різноманітній предметно-практичній діяльності та спілкуванню. Механізмом розвитку мислення є явище інтеріоризації – процес переходу зовнішніх практичних дій у дії внутрішні розумові.

3. Дитяча дослідницька поведінка характеризується низкою переваг щодо розвитку мислення. Діти реалізують в ній своє прагнення до пізнання та вибудови власної картини, пробують мисленно передбачити перспективу, активно перетворюють дійсність.
4. Важливою умовою формування культури мислення є розвиток знакової його функції. Поступово через застосування різних знаків та символів збагачуються та розширюються можливості мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-методичний посібник / Наук. ред. О.Л.Кононко. – К.: Ред. ж-лу “Дошкільне виховання”, 2003. – 243 с.
2. Лебедева С.А. Развитие познавательной деятельности дошкольников на основе схематизации / С.А. Лебедева //Вопросы психологии. – 1997. №5. – С. 20-27.
3. Обухова Л.Ф. Этапы развития детского мышления /Людмила Филипповна Обухова. – М.: МГУ, 1972. — 150 с.
4. Поддьяков Н.Н.Мышление дошкольника / Николай Николаевич Поддьяков — М.: Педагогика, 1977. — 272 с.
5. Поддьяков Н.Н Мышление дошкольников в процессе экспериментирования со сложными объектами / Н.Н.Поддьяков //Вопросы психологии. – 1996. – №4. – С. 14-23.
6. Психология детей дошкольного возраста/Под ред. А.В.Запорожца, Д.Б.Элькониной. – М.: Просвещение, 1964. – 350 с.
7. Савенков А. Исследовательские методы обучения в дошкольном образовании / А. Савенков //Дошкольное воспитание. – 2005. - №12. – С. 3-11.